

Юлія АБРАМЯН

ДИНАМІКА РОСЛИННИЦЬКОЇ ЛЕКСИКИ В СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано лексичні паралелі та локальні відмінності в східнослобожанських та поліських говірках на прикладі рослинницької лексики.

Ключові слова: *сема, лексема, маніфестант, номен, варіант.*

У тематичній групі сільськогосподарської лексики рослинницькі найменування складають окрему лексико-семантичну групу, ядро якої сягає ще праслов'янської та навіть індоєвропейської доби. Назви рослин, етапів їх росту та достигання, найменування угідь, номен на позначення процесу обробки землі та виконавців робіт тощо – важливі реалії для носіїв різних українських говірок – компонують цілісне уявлення про розвиток не лише окремого сегмента діалектної лексики, а й діалектної мови загалом.

Східнослобожанським говіркам від початку формування властива різнодіалектність, адже їх становлення відбувалося за участю поліських, полтавських, подільських, центральнослобожанських та інших українських говірок, що пов'язано з заселенням і дозаселенням краю, а репертуар лексичних одиниць зазнав ще й додаткового впливу російської мови.

У статті ставимо завдання проаналізувати лексичні паралелі та локальні відмінності в східнослобожанських та поліських говірках на прикладі рослинницької лексики з метою виявлення лексичних одиниць, які є домінуючими в репрезентації найменувань угідь, відведених під посіви сільськогосподарських культур. Джерелами дослідження є *Словарь української мови* за редакцією Б. Грінченка [СУМ], *Словник поліських говорів* за редакцією П. Лисенка [СПГ], *Словник західнополіських говірок* Г. Аркушина [СЗГ], праця М. Никончука *Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся* [СЛПП] та власні експедиційні записи автора, що відображають сучасний стан розвитку лексики українських східнослобожанських говірок.

Описова діалектологія ✎

Назви сільськогосподарських угідь на основі діалектного матеріалу частково були

проаналізовані в роботах П. Гриценка¹, О. Данилюк², Т. Тищенко³, Р. Сердеги⁴ та ін., комплексний аналіз назв сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові виконано в праці Л. Галіченко⁵. Назви сільськогосподарських угідь, площ та ділянок в українських східнословобожанських говірках ще не були предметом спеціального дослідження, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Диференціація назв угідь найчастіше мотивована назвами рослин, оскільки найменування угідь, зайнятих під посіви, тісно пов'язані з назвами сільськогосподарських рослин. Наповнення сем семіми поле з-під сільськогосподарської культури □ має значну варіативність і репрезентоване в українських східнословобожанських говірках однокомпонентними назвами угідь, утвореними зазвичай від найменувань культивованих там сільськогосподарських культур, та двокомпонентними утвореннями, тобто словосполученнями. При репрезентації цієї семіми найширший ареал має лексема, мотивована не конкретною назвою рослини, а найменуванням наземної частини зернових культур – лексемою *сте^uр^lн^a*. Назва *сте^uр^lн^a* зафіксована майже в усіх обстежених пунктах на позначення поля з-під зернових та соняшника, у чотирьох говірках (6, 21, 33, 45) ця лексема позначає поле, на якому ріс горох. Дериват *стерне^uвиш^че* маніфестує кілька сем в двох говірках: 'поле з-під пшениці/жита', 'поле з-під вівса', 'поле з-під проса', 'поле з-під гречки', 'поле з-під соняшника', 'поле з-під гороху' (13, 24), а утворення *сте^uр^lнина* репрезентує сему 'поле з-під пшениці/жита' (1, 2). У деяких говірках функціонують атрибутивні словосполучення з ядерною лексемою *сте^uр^lн^a* та прикметником, похідним від назви певної зернової культури, що репрезентують семіму 'поле з-під сільськогосподарської культури', як-от: сему 'поле з-під

¹ Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук. думка, 1984. – 228 с.

² Данилюк О.К. Назви на позначення семіми «поле» в системі народної географічної термінології Волині // Мовознавство. – 1999. – № 4-5. – С. 41-47.

³ Тищенко Т.М. Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова». – К., 2003. – 19 с.

⁴ Сердега Р.Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова». – Х., 2005. – 20 с.

⁵ Голіченко Л.М. Назви сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова». – К., 2008. – 24 с.

пшениці / жита' маніфестує назва *пше^uнич'на / жит'н'а сте^r'н'а* (13, 25, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 52); *се^uму' поле з-під ячменю'*, – *йач'м'ін'а* (морфемний варіант – *йашна*) *сте^r'н'а* (13, 21, 25, 35, 36, 37, 38, 52); *се^uму' поле з-під вівса'* – *оу^s'ана (в'їс'ана)* *сте^r'н'а*, *се^uму' поле з-під проса'* – *про^s'ана сте^r'н'а* (13, 21, 25, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 52); *се^uму' поле з-під гречки'*, – *гре^ч'ана сте^r'н'а* (13, 25, 39, 40, 52); *се^uму' поле з-під кукурудзи'* – *ку^куру^з'ана (ку^ку^ру^зна) сте^r'н'а* (13, 39, 40, 45, 52); *се^uму' поле з-під соняшника'* – *сон'ашни^е'кова сте^r'н'а (сойашни^е'кова)* – 13, 25, 39, 40, 52; *се^uму' поле з-під гороху'* – *го^рохо^в'а сте^r'н'а* (39, 40, 52).

У поліських говірках на позначення поля, з якого зжаті зернові культури, засвідчено численні морфемні й фонетичні варіанти лексеми *сте^r'н'а*: *стер* [СПГ: 203], *стерен*, *стерень*, *стярен*, *стьоран*, *сььоран*, *сььорень*, *сьььоран*; *стерно*, *стерно*; *стерняка* [СПГ: 204] та атрибутивні словосполучення *стер'нишче* *жит'не* [СЛПП: 36], *пше^uничне* *стер'нишче* [СЛПП: 36], *овс'ане* *стер'нишче* [СЛПП: 37], *авс'ане* *стер'нишче* [СЛПП: 37], *йач'м'інне* *стер'нишче* [СЛПП: 39].

Менш активно функціонують у східнословобожанських говірках, але мають більшу кількість морфемних і фонетичних варіантів номени, що утворилися від назви рослини або ознаки за назвою рослини за допомогою словотвірних формантів *-иш' :* (*-іш' :*), *-ин' :-* (*-ін' :-*); рідше *-иц' -;* *-ник-;* *-ак-:*

пше^uниц'а – пше^uнич'иш' :е (41, 49, 50, 51), *пшени^еч'ин' :а* (39), *пше^uнич'ниш' :е* (3, 6, 16, 19, 22, 40). У поліських говірках ця сема може реалізуватися такими лексичними одиницями: *пши^uниско*, *пши^uничис'ко*, *пши^uнишнис'ко* [СЗГ II: 109]; *пше^uнишче* (має один фонетичний варіант), *пше^uничишче* (має шість фонетичних варіантів), *пше^uничнишче* (зафіксовано десять фонетичних варіантів), *пше^uничнис'ко* (має один фонетичний варіант), *пше^uничнис'ко* (виявлено шість фонетичних варіантів) [СЛПП: 36-37];

жито (у поліських говірках – *рож*) – *жит'ниш' :е* (3, 6, 16, 19, 22, 40, 41, 49, 50, 51). У поліських говірках маніфестантами цієї семи є такі лексемами: *житник*, *житнище*, *житовице*, *жст'янище* [СПГ: 73]; *ріжіще* [СПГ: 186]; *р'жис'ко*, *р'жи^uшче* [СЗГ II: 118]; *жит'нишче* (має три фонетичних варіанти), *житишче* (зафіксовано один фонетичний варіант), *жит'нис'ко* (виявлено три фонетичних варіанти), *жит'ниц'а* (має один фонетичний варіант), *р'жисиче* (спостережено чотири фонетичних варіанти), *р'жиско* (виявлено два фонетичних варіанти) [СЛПП: 36];

йач'м'ін' – йашниш' :е (йач'ниш' :е, йач'ниш' :е) (1, 2, 6, 15, 22, 23, 34, 39, 40, 49, 50, 51, 55, 56, 58), *йач'ме^uниш' :е (йач'м'іниш' :е, йач'мениш' :е, йач'м'іниш' :е)*, *йач'м'інин' :а* (3, 13, 16, 24, 39, 40,

41, 42, 55, 56). Репрезентантами цієї семи у поліських говірках є такі номени: *йачиско*, *йач'минишиче* [СЗГ II: 289] та *йач'м'инишиче* (має тринадцять фонетичних варіантів) [СЛПП: 39], *йач'м'ин'ис'ко* [СЗГ II: 289] та *йач'м'ин:ис'ко* (виявлено чотири фонетичні варіанти) [СЛПП: 40], *йачнис'ко* [СЗГ II: 289] (зафіксовано шість фонетичних варіантів [СЛПП: 40]), *йачнишиче* [СЗГ II: 290] (спостережено п'ять фонетичних варіантів [СЛПП: 39]), *йач'мен:ик* [СЛПП: 40], *йач'мен'ица*, *йач'ница* [СЛПП: 40];

о вес – *в'іуси'ш'е* (*в'іусиш'е*, *о'усиш'е*) (1, 2, 3, 6, 16, 20, 22, 34, 39, 40, 49, 50, 51, 55, 56), *о'весник* (57). У поліських говірках зафіксовано такі найменування: *ившице* [СПГ: 85]; *гувенис'ко* [СЗГ I: 112], *о'веснис'ко*, *о'ус'иш'е* [СЗГ II: 7] (має двадцять два фонетичні варіанти [СЛПП: 38]), *ов'с'анис'ко* [СЗГ II: 7] (виявлено три фонетичні варіанти [СЛПП: 39]); *овесишиче* (має один фонетичний варіант [СЛПП: 38]), *ов'с'анишиче* (зафіксовано одинадцять фонетичних варіантів [СЛПП: 38]), *овсис'ко* (виявлено дванадцять фонетичних варіантів [СЛПП: 39]), *в'ів'с'анка*, *ов'сіца*, *ав'с'ан'ица* [СЛПП: 39];

п'росо – *п'росиш'е* (*п'р'ісиш'е*) (34, 49, 50, 51, 55), *про'с'аниш'е* (55, 56), *про'син':а* (45). Маніфестантами цієї семи в поліських говірках є такі номени: *проска* [СПГ: 176] (є фонетичний варіант *п'рос'ка* [СЛПП: 40]), *просянняє*, *просьє* [СПГ: 176] (має вісім фонетичних варіантів [СЛПП: 40]), *прусице* [СПГ: 177] та *присишиче* [СЗГ II: 89] (виявлено п'ятнадцять фонетичних варіантів [СЛПП: 40 – 41]), *пруснице* [СПГ: 177] (зафіксовано три фонетичні варіанти [СЛПП: 41]); *просо'вис'ко* [СЗГ II: 95], [СЛПП: 41], *про'с'анка* [СЛПП: 40], *про'с'аница* (спостережено один фонетичний варіант [СЛПП: 40]), *прос'анис'ко* [СЗГ: 36], [СЛПП: 43]; *про'с'аниш'иче* (має десять фонетичних варіантів) [СЛПП: 41], *п'р'ісис'ко* (виявлено чотири фонетичних варіанти [СЛПП: 41]), *п'р'існис'ко* (зафіксовано три фонетичні варіанти [СЛПП: 41]);

греч'ка – *греч'ч'аниш'е* (1, 2, 3, 6, 19, 22, 34, 41, 42, 39, 49, 50, 51, 55, 56), *греч'ч'иш'е* (3, 15, 55, 56). Репрезентантами цієї семи в поліських говірках є такі лексеми: *греч'к'іуйє* (зафіксовано дев'ять фонетичних варіантів [СЛПП: 41]), *греч'к'івка* (має сім фонетичних варіантів [СЛПП: 42]), *гречишиче* (спостережено п'ять фонетичних варіантів [СЛПП: 42]), *гречнишиче* (виявлено чотири фонетичних варіанти [СЛПП: 42]), *гречинишиче* (має сім фонетичних варіантів [СЛПП: 42]), *гречанка* [СЛПП: 42], *греч'аница* (зафіксовано два фонетичні варіанти [СЛПП: 42]), *гречис'ко* (має один фонетичний варіант [СЛПП: 42]), *гречнис'ко* (спостережено п'ять фонетичних варіантів [СЛПП: 42]), *греч'іха* [СЛПП: 42];

кукуруз(дз)а (*к'ийа'хи* / *к'іс'т'ін'і'є* / *ка'лач* у поліських говірках) – *кукурузшиш'е* (*кукурудзшиш'е*) (2, 3, 6, 15, 16, 19, 34, 40, 49, 50,

51), *кукуру|рузниш* :е (22, 60), *кукуру|зин* :а (4, 23, 29, 39, 40, 55, 56). У поліських говірках маніфестантами цієї семи є такі номенни: *кал|ачище* [СПГ: 89], *к|ийошник* (має три фонетичні варіанти [СПГ: 95], [СЛПП: 44]), *к|ияшинне* (виявлено фонетичний варіант [СПГ: 96], [СЛПП: 44]), *к|іяшинище* [СПГ: 96] (засвідчено вісім фонетичних варіантів [СЛПП: 44]), *к'і|йа'ш'іище* (зафіксовано три фонетичні варіанти [СЛПП: 44]), *к|ит'ашинско* [СЛПП: 44], *к|ит'ахов'ін'н'е* [СЛПП: 44], *кукуру|рузниц'а* [СЛПП: 44], *кукуру|рузн'ік* (спостережено два фонетичні варіанти [СЛПП: 44]), *кукуру|рузін'н'е* (має чотири фонетичні варіанти [СЛПП: 44]), *кукуру|рудзище* (виявлено десять фонетичних варіантів [СЛПП: 44 – 45]), *кукуру|рузнишище* (зафіксовано п'ять фонетичних варіантів [СЛПП: 45]), *кукуру|руз'анишище* (спостережено шість фонетичних варіантів [СЛПП: 45]), *кукуру|рудзис'ко* (засвідчено два фонетичні варіанти [СЛПП: 45]), *кукуру|руз'ніско* (виявлено два фонетичні варіанти [СЛПП: 45]), *кукуру|руз'анис'ко* (має один фонетичний варіант [СЛПП: 45]), *к|исти'нис'ко* [СЛПП: 45], *к|ача'нишище* [СЛПП: 45], *к|ача'нис'ко* [СЗГ I: 214] (має один фонетичний варіант [СЛПП: 45]);

сон'ашник – *сон'ашниш* :е (*сон'ач'ниш* :е) (1, 2, 3, 4, 6, 14, 15, 16, 19, 21, 22), *сон'ач'нич'іш* :е (34, 49, 50, 51), *сон'ашнич'ін* :а (39) і фонетичний варіант *сойашник* – *сойашнич'ін* :а (*сойашнич'ін* :а) (14, 15, 33, 41, 42, 43, 45, 55, 56), *сойашниш* :е (55, 56). У поліських говірках, як свідчать лексикографічні діалектологічні праці, сема реалізована однокомпонентною лексею *соняшник* та словосполученням *соняхова площаць* [СПГ: 200];

горох – *гороховиш* :е (*гороховиш* :е) (3, 6, 19, 22, 34, 39, 40, 49, 50, 51), *горошин* :а (4, 14, 15, 23, 29, 39), *гороховин* :а (34, 49, 50, 51). Маніфестантами в поліських говірках є такі лексеми: *горох'вис'ко*, *горохи'їишище* [СЗГ I: 104];

картопл'а (у поліських говірках *бул'ба* / *бара'бол'а*) – *картоплиш* :е (2, 3, 6, 22, 34, 39, 40, 44, 49, 50, 51, 59), *картоплиниш* :е (34, 49, 50, 51); морфемні варіанти *картошка*, *картоха* – *картошин* :а (4, 14, 15, 29, 55). У поліських говірках репрезентантами цієї семи є: *картопис'ко* [СЗГ I: 212] (і три фонетичних варіанти [СЛПП: 43]), *картопл'аниско* [СЗГ I: 212] (має фонетичний варіант [СЛПП: 43]), *картопл'ан'ік*, *картопл'овиско*, *картопис'ко* [СЗГ I: 212], *картоплишище* (виявлено дев'ять фонетичних варіантів [СЛПП: 43]), *картопл'анишище* (зафіксовано п'ять фонетичних варіантів [СЛПП: 43]), *картоплин'н'е* [СЛПП: 43]; *бул'биско* [СЗГ I: 36] (спостережено два фонетичних варіанти [СЛПП: 43]), *бул'бови'н'н'е* [СЗГ I: 36], *бул'бовиско* [СЗГ I: 36], [СЛПП: 43], *бул'бовишище* [СЗГ I: 37], [СЛПП: 43], *бул'бишище* (засвідчено два фонетичні варіанти [СЛПП: 43]), *бул'бан'іишча* (виявлено два фонетичні варіанти

[СЛПП: 43]), *бул'обниско* [СЛПП: 44], *бараболис'ко* [СЛПП: 44]; *бур'аки* – *бур'аковиш'є* (1, 2, 3, 6, 19, 22), фонетичні варіанти *бур'аковиш'ч'є* (1, 2, 13, 24), *бур'аковиш'є* (34, 49, 50, 51) та морфемний варіант *бур'ач'ин'а* (14, 15, 21, 39, 55). У поліських говірках сема маніфестована такими лексемами: *бураковище* [СПГ: 37], *бураинище* [СПГ: 37], *бураквище* [СЗГ I: 37], *бурак'їїє* [СЗГ I: 37], *бураковинис'ко* [СЗГ I: 37], *бурачинис'ко* [СЗГ I: 38], *бурачин'є* [СЗГ I: 38], *бурачиско* [СЗГ I: 38], *бурачис'ко* [СЗГ I: 38];

капуста – *капустник* (31, 32, 33, 43, 56, 58, 63), *капустні^еки* (*капуст'н'аки*) (34, 49, 50, 51), *капустшич'є* (*капустши'є*) (1, 2, 3, 6, 13, 19, 22, 24, 39, 40), *капуст'н'ач'ин'а* (55), *капустниц'а* (2). У поліських говірках сема реалізована лексемою *капустник* [СПГ: 91].

У кількох східнословобанських говірках паралельно з вищеназваними функціонують найменування, мотивовані назвою процесу – жати, косити, збирати зернові, напр., номен *жн'їїїо* (55, 56) виступає репрезентантом кожної з сем семими 'поле з-під сільськогосподарської культури', лексема *пожніўки* (45) маніфестує семи 'поле з-під пшениці/жита', 'поле з-під ячменю', 'поле з-під вівса'. У поліських говірках функціонують лексеми з таким же коренем: *жнєвнїк* (має один фонетичний варіант [СПГ: 74]), *пожень* [СПГ: 166] (має три фонетичні варіанти [СЛПП: 36]), що вказують на поле, з якого скошено зернові. Лексеми *зжшище* (один фонетичний варіант) та *жн'їїїє* реалізують сему 'поле, що на ньому росло жито' [СЛПП: 36]. Назвою процесу збирання врожаю картоплі – *копати* – мотивовані лексеми на позначення семи 'поле з-під картоплі', що функціонують у поліських говірках: *кописко* [СЗГ I: 241], *покопища* (має два фонетичні варіанти [СЗГ II: 65, 105]), *пуконис'ко* [СЗГ I: 37], *перекон'їище* [СЛПП: 44].

У східнословобанських говірках подібну мотивацію мають двокомпонентні назви, атрибутивні словосполучення з центральною лексемою *поле* й дісприкметником на позначення процесу збору врожаю, напр.: маніфестантом багатьох сем семими 'поле з-під сільськогосподарської культури' є назви *скоше'не поле* (зафіксоване майже в усіх обстежених населених пунктах на позначення поля з-під зернових культур та у вісімнадцяти говірках з шістдесяти трьох обстежених – поле після гороху). Лексема *убране* (*ўбранє*) *поле* репрезентує сему 'поле з-під соняшника' (7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 27, 28, 35, 36, 37, 44, 46, 47, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63), сему 'поле з-під кукурудзи' (7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 27, 28, 33, 35, 36, 37, 43, 52, 53, 54, 46, 47, 52, 58), сему 'поле з-під гороху' (26, 27, 28, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 46, 47, 58), сему 'поле з-під гречки' (25, 27, 28, 31, 32, 43, 58), семи 'поле з-під проса', 'поле з-під пшениці/жита' та 'поле з-під ячменю' (31, 32,

43, 58), сему 'поле з-під вівса' (43, 44, 58). У п'ятдесяти трьох населених пунктах (1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62) паралельно з лексемою *убране* (*убране*) *поле* функціонує лексема *викопане поле*, що репрезентує сему 'поле з-під картоплі', а в сорока чотирьох досліджуваних говірках (1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58) – сему 'поле з-під буряків'. На позначення поля, з якого знято урожай буряків, у східнословобожанських говірках засвідчено ще й сполучення іменника *поле* з прийменником *з-під* та назвою рослини – *поле с-під бур'а к'їу* (4, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 41, 42, 43, 44, 48, 57, 58, 59, 60, 61, 62). В одній говірці (23) зафіксована лексема *звалене поле*, що маніфестує сему 'поле з-під пшениці/жита', мотивоване загальною назвою зібраного врожаю – *вал*. На позначення семи 'поле з-під соняшника' в окремих говірках уживано прийменникове словосполучення *поле під пар* (23, 33) та атрибутивне словосполучення *парова зем'ля* (33), що позначають поле, залишене після збирання врожаю соняшника незадіяним для відновлення родючості, адже, як відомо, ця культура суттєво збіднює ґрунт. Сема 'поле з-під капусти' репрезентована в більшості українських східнословобожанських говірок лексемою *убрана* (*убрана*) *д'їланка* (4, 5, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62), тут родова лексема *д'їланка* повністю заступила номен *поле*, який домінує в цій номінації, у зв'язку з особливостями місцевого господарювання, адже у сучасному східнословобожанському рослинництві капусту садять на невеликих ділянках землі. У поліських говірках на позначення семени 'поле з-під сільськогосподарської культури' нами не виявлені лексеми такої моделі, але функціонують, за свідченням лексикографічних діалектологічних праць, словосполучення з ядерною лексемою *поле* та прикметником на позначення певної рослини, напр.: *пшеничне поле* [СЛПП: 36], *житн'є поле* [СЛПП: 36], *вівсане поле* [СЛПП: 37], *прос'ане поле* [СЛПП: 40], *гречане поле* [СЛПП: 41], *картоплане поле* [СЛПП: 43], *кукурудз'ане поле* [СЛПП: 44] тощо.

Отже, проаналізований матеріал свідчить, що в українських східнословобожанських і поліських говірках на позначення поля з-під сільськогосподарської культури спостережено чимало спільних лексем, які мають певні фонетичні, напр.: *пшенич'ниши:є* – *пшеничишиче*, *бур'ач'ін'а* – *бурачин'є* тощо, й морфемні відмінності, а домінуючими в структурному оформленні лексем у

говірках обох типів є суфікс *-иш'і:-* (*-иш'і:*) / *-ишч-* / (*-ишч-*), зафіксовані також спільні суфікси, напр.: *-ин'і:-* (*-ін'і:-*), *-ник-*(*-нік-*) тощо. Не спостережено в східнословобожанських говірках лексем, утворених за допомогою форманта *-иск-*(*-ис'к-*), та найменувань, утворених від суто діалектних польських назв рослин, напр.: *к'ійд'ш'ішче*, *кистинис'ко*, *бул'биско*, *бараболис'ко* тощо.

Ці найменування сільськогосподарських угідь зіставні з тими, що функціонували сто років тому й засвідчені *Словарем української мови* за редакцією Б. Грінченка. Зокрема, до реєстру цього видання ввійшли 158 номенів на позначення сільськогосподарських угідь, з яких 32 лексеми називають угіддя, відведені для посіву сільськогосподарських культур, причому репрезентанти маніфестують спільні найменування поля, на якому росте певна сільськогосподарська культура, та поля з-під певної сільськогосподарської культури, за поодинокими винятками не виокремлюючи мікрогрупи. В основному це лексеми, виражені іменниками, мотивованими назвою рослини, яка росте або росла на полі, зокрема: лексема *бурячник* маніфестує сему 'свекловична плантація' [СУМ I, с. 115], лексема *вівсище* реалізує сему 'поле, съ которого снятъ овесъ' [СУМ I, с. 203]; *гречиско*, *гречище*, *гречківка*, *гречків'я* – 'поле, на которомъ растеть или росла гречка' [Там само, с. 323], а лексема *гречки* – 'пос'бвы гречиخي' [Там само]; *житниско*, *житнище* – 'поле, гдѣ была пос'бана рожь' [Там само, с. 486], лексема *жита* маніфестує сему 'всходы, зас'банныя рожью поля' [Там само]; *капустянка* – 'м'ѣсто, съ котораго снята уже капуста' [СУМ II, с. 219], *конопище* – 'м'ѣсто, бывшее подь коноплею' [Там само, с. 278] і 'м'ѣсто, годное для пос'бва конопли' [Там само], *льонище* 'м'ѣсто, бывшее подь льномъ' [Там само, с. 385], *маковище* 'м'ѣсто, гдѣ былъ пос'баны макъ' [Там само, с. 400], *просище* – 'поле, бывшее подь просомъ' [СУМ III, с. 479]; *пшеничиско*, *пшеничище*, *пшенишнице* – 'нива, съ которой снята пшеница' [Там само, с. 504]; *ріпачниско* – 'поле, подь рапсомъ' [СУМ IV, с. 24], *тютюнище* 'м'ѣсто, гдѣ росъ табакъ' [Там само, с. 300] *ячміниско*, *яшнице* – 'поле, гдѣ былъ ячмень' [Там само, с. 546]. На позначення поля, де росте або росла картопля, у *Словарі* зареєстровано п'ять лексем *бараболиско* [СУМ I, с. 28], *бульбиско* [Там само, с. 110], *грулиско* [Там само, с. 351], *картопище* [СУМ II, с. 223], *картопляник* [Там само], специфіка семантики двох перших лексем полягає в тому, що вони вказують лише на поле з-під картоплі. Сема 'поле, бывшее подь бакшей' реалізована лексемою *баитанище* [СУМ I, с. 35], а лексема *баитан* [Там само] і демінутивний варіант *баитанчик* [Там само] реалізують сему 'бакша' без будь-яких уточнень щодо значення,

напевно, перша лексема вживалася лише на позначення поля з-під баштанних культур, дві останні – поля, де вони ростуть. У *Словарі* спостережено й надмірне подрібнення семантичного значення лексем, напр.: лексема *динище* репрезентує сему 'м'ѣсто, засѣянное дынями' [СУМ I, с. 384], а лексема *динник* – сему 'грядка съ дынями' [Там само].

Отже, зафіксовані в *Словарі української мови* лексеми (а найчастіше, – фонетичні варіанти лексем), функціонують у сучасних українських східнословобожанських та поліських говірках на позначення, у першу чергу, поля з-під певної сільськогосподарської культури й спорадично – поля, на якому росте певна сільськогосподарська культура (усього 9 лексем): *баштан*, *в'івсиш'є*, *греч'иш'є*, *житниш'є*, *картоплиш'є*, *просиш'є*, *пшенич'иш'є*, *пшенич'ниш'є*, *йашиш'є*. У східнословобожанських говірках не виявлені лексеми *коноплище*, *льонище*, *маковище*, *тютюнище* у зв'язку з позалінгвальними чинниками, адже в сучасному східнословобожанському рослинництві майже не культивують рослини, що є мотиваторами для цих найменувань, та лексеми, що походять від назв рослин, не притаманні східнословобожанським говіркам, напр.: *бароболиско*, *бульбиско*, *трулиско* тощо. Найбільшу сталість виявили номени на позначення сільськогосподарських угідь, відведених під посіви зернових культур, мотивовані назвою рослини й утворені за допомогою словотвірних формантів *-иш'є* (*-иш'є*), адже окремі з них збереглися в мовленні з XVI століття (напр., *пшеничнище*, *вівсище*, *просище*, *гречище*)⁶ і функціонують у багатьох сучасних говірках української мови. Лексеми *стерень*, *стерня*, зафіксовані в *Словарі української мови* за редакцією Б. Грінченка, репрезентують сему 'хлѣбъ на корню' [СУМ IV, с. 203], а дериват *стернина* – 'нижня часть стебля, остающаяся на полѣ послѣ снятия хлѣба' [Там само] у сучасних східнословобожанських і поліських говірках, як і в більшості українських говірок, активно функціонують у різноманітних морфемних і фонетичних варіантах лише на позначення поля з-під сільськогосподарської культури, тобто з часом відбулося звуження семантичного значення давньої лексеми.

У східнословобожанських говірках на сучасному зрізі більшу активність мають найменування-словосполучення, у той час як однокомпонентні назви-деривати, мотивовані найменуваннями рослин, які є домінуючими у поліських говірках, менш уживані, хоч і більш варіативні. Незначна кількість дериватів на позначення

⁶ Історія української мови: лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова та ін. – Наук. думка, 1983. – С. 322.

угідь у сучасних східнословобожанських говірках, порівняно з поліськими говірками, компенсована активністю описових найменувань, коли родові лексеми (напр., *поле*, *сте'р'н'а*), сполучаючись з найменуваннями рослин чи відповідними ад'ективами, конкретизують їх семантику, та вживанням вихідного слова у вторинному, метонімічному значенні.

Отже, у сучасних українських східнословобожанських говірках спостережено значно більше номенів на позначення угідь, зайнятих під посіви, ніж сто років тому зафіксовано в *Словарі української мови* за редакцією Б. Грінченка, але значно менше, ніж у сучасних поліських говірках. Репертуар найменувань розширився за рахунок словотвірних, фонетичних варіантів назв, виникнення нових номенів та зміни значення відомих найменувань. Ядро описуваної групи становлять загальноновживані лексеми, більшість з яких етимологічно сягає відповідних праслов'янських коренів, а серед наведених форм основну частину становлять описові найменування.

Список скорочень джерел

СУМ – Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко. – Репринт. вид. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1-4.

СПГ – Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наук. думка, 1972. – 260 с.

СЗГ – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. – Луцьк: Вежа, 200. – Т. 1-2.

СЛПП – Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К. : Наук. думка, 1985. – 312 с.

Цифрові позначення говірок Луганщини

1) с. Лантрагівка Троїцького р-ну; 2) смт. Троїцьке; 3) с. Червоноармійське Білокуракинського р-ну; 4) с. Березівка Новопокровського р-ну; 5) с. Покровське Троїцького р-ну; 6) с. Новониканорівка Сватівського р-ну; 7) с. Новочервоне Троїцького р-ну; 8) с. Тарасівка Троїцького р-ну; 9) с. Маньківка Білокуракинського р-ну; 10) с. Малоолександрівка Троїцького р-ну; 11) с. Просторе Білокуракинського р-ну; 12) с. Плахо-Петрівка Білокуракинського р-ну; 13) с. Макартетине Новопокровського р-ну; 14) смт. Білолуцьк Новопокровського р-ну; 15) с. Можняківка Новопокровського р-ну; 16) с. Донцівка Новопокровського р-ну; 17) с. Хомівка Сватівського р-ну; 18) с. Гончарівка Сватівського р-ну; 19) м. Сватове; 20) с. Свистунівка Сватівського р-ну; 21) с. Маньківка Сватівського р-ну; 22) смт. Білокуракине; 23) с. Нещеретове Білокуракинського р-ну; 24) с. Закотне Новопокровського р-ну; 25) с. Заайдарівка Новопокровського р-ну; 26) с. Новорозсош Новопокровського р-ну; 27) смт. Новопокров; 28) с. Писарівка

Новопсковського р-ну; 29) с. Риб'янцеве Новопсковського р-ну; 30) с. Піски Новопсковського р-ну; 31) с. Сичанське Марківського р-ну; 32) с. Кризьке Марківського р-ну; 33) с. Бондарівка Марківського р-ну; 34) с. Підгорівка Старобільського р-ну; 35) с. Голубівка Кременського р-ну; 36) с. Новоборове Старобільського р-ну; 37) с. Чмирівка Старобільського р-ну; 38) м. Старобільск; 39) с. Бондареве Старобільського р-ну; 40) с. Веселе Старобільського р-ну; 41) с. Брусівка Біловодського р-ну; 42) с. Литвинівка Біловодського р-ну; 43) с. Курячівка Марківського р-ну; 44) с. Семикозівка Біловодського р-ну; 45) с. Великоцьк Міловського р-ну; 46) с. Стрільцівка Міловського р-ну; 47) с. Калмиківка Міловського р-ну; 48) с. Мусіївка Міловського р-ну; 49) с. Червонопопівка Кременського р-ну; 50) м. Кременна; 51) с. Нова Астрахань Кременського р-ну; 52) с. Шульгинка Старобільського р-ну; 53) с. Штормове Новоайдарського р-ну; 54) с. Переможне Новоайдарського р-ну; 55) с. Євсуг Біловодського р-ну; 56) с. Парневе Біловодського р-ну; 57) с. Верхньобогданівка Станично-Луганського р-ну; 58) смт. Біловодськ; 59) с. Данилівка Біловодського р-ну; 60) смт. Новоайдар; 61) с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну; 62) с. Царівка Новоайдарського р-ну; 63) с. Обозне Слов'янoserбського р-ну.

Юлія Абрамян

***Динамика растениеводческой лексики в
восточнослобожанских говорах***

В статье проанализированы лексические параллели и локальные отличия в восточнослобожанских и полесских говорах на примере растениеводческой лексики.

Ключевые слова: *сема, лексема, манифестант, номен, вариант.*

Yulia Abramyan.

The dynamics of vegetation vocabulary in east slobozhan dialects

The article analyzes parallels in vocabulary and local differences in East Slobozhan and Polessian dialects in given examples of vegetation vocabulary.

Key words: *sema, lexeme, manifestant, nomen, variant.*